

Teorijski diskurs fenomena tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine

Vesna Haluga¹

Rad nastao iz doktorske disertacije tematizira teorijski diskurs fenomena tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine. Obuhvaća područje društvenih znanosti, primarno polje komunikacijskih znanosti te specifično, s obzirom na složenost fenomena, interdisciplinarno polje humanističkih znanosti.

Rad se temelji na kvalitativnom istraživanju s ciljem istraživanja teorijskog diskursa tradicijske tetovaže kao etnološkog specifikuma. Metodom komparacije i deskripcije relevantnih komunikacijskih teorija, analizirana je njihova primjenjivost na fenomen tradicijske tetovaže kao i zajednička obilježja ili različitosti. Riječ je o originalnom istraživanju, a cilj istraživanja ostvaren je jer rad predstavlja doprinos napretku znanja o tradicijskoj tetovaži kao sredstvu neverbalne komunikacije. Istraživanje je pridonijelo povećanju općeg fonda znanstvenih činjenica i informacija o tradicijskoj tetovaži Hrvatica, katolkinja iz Bosne i Hercegovine, a ko-kulturna komunikacijska teorija proširena je na relacijsko ko-kulturno komunikacijsko teoretiziranje.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, diskurs, komunikacija, neverbalna komunikacija, tradicijska tetovaža, katolkinje.

1. Uvod

Tradicijska tetovaža, kao oblik tjelesne modifikacije i kao neverbalno sredstvo komunikacije, s obzirom na to da su nositeljice Hrvatice, katolkinje iz Bosne i Hercegovine, predstavlja jedinstveni kulturni fenomen koji je u različiti-

¹ dr. sc. Vesna Haluga, Varaždin, Hrvatska. E-pošta: vesna.haluga@gmail.com.

tim povijesnim razdobljima i društvenim kontekstima imao različite funkcije, značaj i značenje.

S obzirom na specifičnost teme te nedostatnost dostupnih relevantnih znanstvenih istraživanja, teorijski diskurs fenomena primarno obuhvaća područje društvenih znanosti, polje komunikacijskih znanosti, a zbog specifikuma tradicijske tetovaže kao predmeta istraživanja, rubno je u teorijskom smislu obuhvaćeno i interdisciplinarno područje humanističkih znanosti.

Teorijsko i metodološko polazište temeljeno je na komunikacijskim teorijama, a zbog opširnog interpretacijskog segmenta obuhvaćenog temom, interdisciplinarno se dotiče i ostalih znanstvenih područja: sociokulturne antropologije, etnologije, sociologije te rubno drugih znanstvenih područja. Cilj je, pored novih znanstvenih spoznaja, omogućiti pozicioniranje tradicijske tetovaže kao čimbenika slanja određene, konkretne poruke primatelju, ali ujedno i jasno definirani odnos prema tradicijskoj tetovaži kao fenomenu karakterističnom za katolkinje s područja Bosne i Hercegovine.

2. Analiza diskursa i kritička analiza diskursa

Polazišna osnova teorijskog diskursa fenomena tradicijske tetovaže Hrvatica, katolkinja iz Bosne i Hercegovine analiza je diskursa, odnosno analiza odnosa između komunikacijske prakse i stvaranja sustava značenja ili znanja o tradicijskoj tetovaži kao kulturološkom, sociološkom, etnološkom fenomenu te njenom komunikacijskom značenju za društvenu zajednicu nekada i danas.

Kritička analiza diskursa idejno pripada poststrukturalističkim teorijama u kulturi (Threadgold, 2003:14; Mills, 2004: 118). Ne može se definirati kao odvojena disciplina analize diskursa, već kao jedan od pristupa navedenoj analizi. Preciznije ju je definirati kao školu ili program (Wodak, 2002: 7), kritičku perspektivu u teoretiziranju, analizi i primjeni u raznim disciplinama analize diskursa (van Dijk, 2001: 352) ili skup pristupa socijalnoj analizi diskursa (Fairclough, 2005: 76).

Osnovna pretpostavka od koje kritički analitičari polaze jest kako je jezik sredstvo izražavanja, ali i stvaranja društvene nejednakosti. U kontekstu tradicijske tetovaže može biti primijenjen isti postulat. Tradicijska tetovaža sredstvo je izražavanja, ali, za razliku od jezika, ona je neverbalna, vizualna, a u komunikacijskom smislu zbog često negativno konotirane komunikacijske prakse (povezuje se s marginaliziranim skupinama) rezultira i posljedično implicira društvenu nejednakost općenito.

U komunikacijskom diskursu sudionici u procesu komunikacije ponekad nisu jednaki, u smislu da nemaju iste mogućnosti kontrole konteksta, a što najviše ovisi o prethodnim znanjima i saznanjima o predmetu komunikacije kao i načinu same komunikacije. Kada je riječ o tradicijskoj tetovaži, to je moguće potvrditi jer u suvremenoj primjeni gubi prvotnu, primarno zaštitnu funkciju, ali istovremeno iz ishodišne tetovaže djelomično zadržava nacionalnu te gotovo u cijelosti religijsku identifikacijsku funkciju.

U komunikacijskom smislu stoga se nameće pitanje mogućnosti indirektna, pozitivno ili negativno konotirane manipulacije vidljivim označavanjem znakom križa u kontekstu suvremene religijske identifikacije. Prije svega riječ je o utjecaju vizualne poruke odaslane tradicijskom tetovažom (samopercepcija i percepcija, odnosno recepcija odaslane poruke) s obzirom na nedvosmisleno značenje i simboliku tetoviranog, vidljivog znaka križa kao iskaza vjeroispovijesti na percepciju drugih sudionika komunikacijskog procesa.

Za razliku od obavljanja molitve u intimi i bez vanjskog očitovanja, tradicijska tetovaža predstavlja vidljivi oblik iskazivanja vjeroispovijesti, a tradicijski tetovirana osoba osobno komunicira značenje križa kao temeljnog, ali i nedvosmislenog znaka i simbola kršćanstva.

Upravo zbog vidljivog znaka križa, kao osnovnog motiva tradicijske tetovaže, potpuno je razvidno da tradicijski tetovirana osoba iz semiotičkog diskursa nedvosmisleno, intrapersonalno i interpersonalno komunicira vjeroispovijest te pripadnost kršćanstvu, tj. katoličkoj crkvi. Vizualnim načinom komunikacije nije moguće utvrditi razinu povezanosti, ali verbalnim načinom komunikacije, ovisno o interesu onoga s kime se komunicira, moguće je konstatirati koliko i kakvo značenje ima tradicijska tetovaža za nositeljicu.

Također, sudionici bilo kojeg komunikacijskog procesa rijetko su društveno jednaki, što znači da neko ima moć nad drugima, bilo da je ona direktna, u smislu kontrole postupaka drugih ili indirektna kada se pomoću manipulacije, uvjeravanja, a u slučaju tradicijske tetovaže, estetski prihvatljivog i poželjnog suvremenog vizualnog izričaja i sredstva neverbalne komunikacije, utječe na percepciju drugih pomoću znakom (križa) odaslane poruke.

Predmet kritičke analize diskursa, kada je riječ o tradicijskoj tetovaži, nedvojbeno je upozoravanje na povezanost značenja, ali i značaja ishodišne i suvremene tetovaže na percepciju i samopercepciju religijske identifikacije te

tovirane osobe u interakciji s ostalim sudionicima u procesu interpersonalne komunikacije.

Kritička analiza diskursa ima za cilj „ukazati na povezanost između diskursne prakse, društvene prakse i socijalne strukture“ (Sheyholislami, 2001: 12). Kritičke studije diskursa trebale bi razotkriti kako se zloupotreba društvene moći, dominacija i nejednakost ostvaruju i reproduciraju (van Dijk, 2001: 352). Ovo podrazumijeva „analizu dijalektičkog odnosa između diskursa (uključujući jezik, ali i ostale elemente semiotike, tj. govor tijela i vizualne znakove) i drugih elemenata društvene prakse“ (Fairclough, 2001: 231).

Prema Huckin (2002.), kritička analiza diskursa ima sljedeće značajke:

1. bavi se suvremenim društvenim pitanjima, u nastojanju da se razotkrije manipulacija moćnih grupa putem javnog diskursa;
2. posebna pažnja poklanja se faktorima ideologije, moći i otpora;
3. povezuje istraživanje teksta, društvenih praksi i socijalnog konteksta;
4. kombinira retoričku teoriju i sociologiju;
5. tretira žanrove kao ključne strukturalne elemente;
6. inkorporira intertekstualna, interdiskurzivna i druga poststrukturalistička shvaćanja diskursa;
7. analizira i ono što nije eksplicitno dano u tekstu, implicira presupozicije, dvoznačnosti i druga slična obilježja diskursa;
8. analiza se odvija i na razini istraživanja interpersonalnih aspekata diskursa kao što su uljudnost, identitet i ethos;
9. za razliku od drugih oblika kritike kulture, istraživanje se zasniva na detaljnoj analizi teksta;
10. ohrabruje društvenu angažiranost“ (Huckin, 2002: 156).

Suvremena kritička analiza diskursa je zbog heterogene geneze postala multidisciplinarna te je u kontekstu istraživanja fenomena tradicijske tetovaže prihvatljiva zato što se istražuje suvremeno značenje ishodišne tetovaže u društvenom kontekstu s ciljem povezivanja tradicijskog tetoviranja kao društvene prakse te socijalnog konteksta u vrijeme nastanka i danas.

Bez obzira na to što je temeljna zaštitna funkcija potpuno napuštena, njeno suvremeno značenje ostaje svojevrсни simbol otpora, nekada osvajačima kako bi se sačuvao život i čast te spriječilo silovanje i odvođenje u ropstvo, a danas društvenim normama u diskursu suvremenog feminizma. Razvidno je kako predrasude i dalje postoje.

One su, kada je riječ o tetovaži, prvenstveno zbog suvremenih informacijskih tehnologija sve manje, a tetovaže postaju uobičajeni način neverbalne komunikacije.

Diskurs se širi sredstvima artikulacije. Tetovaža, a samim time i tradicijska tetovaža u suvremenom svijetu postaje praksa koja uspostavlja komunikaciju, relacije, odnose među diskurzivnim elementima i koja izaziva međusobnu modifikaciju njenih izvornih identitetskih odrednica. Hegemonijska artikulacija značenja i identiteta tradicijske tetovaže katolkinja intrinzično je povezana s konstrukcijom socijalnih antagonizama iz prošlosti, što pretpostavlja isključenje prijeteće „drugosti“ koje stabilizira diskurzivni sustav dok, u isto vrijeme, sprječava njegovo potpuno zatvaranje.

2. Giddensova teorija strukturacije, Eliasova teorija figuracije i Atkinsonova razmatranja

Tetovaže u suvremenom svijetu postaju prihvatljivi, ali ujedno i sve složeniji simboli osobnog i društvenog identiteta, prvenstveno zbog sve većeg broja tetoviranih osoba, naročito među nacionalno i internacionalno slavnim osobama koji utječu na promjenu perceptivnog diskursa tetoviranja. Razvojem informacijskih tehnologija, informacije se brzo prenose i postaju globalno dostupne što je zasigurno pridonijelo ne samo omasovljavanju, već i širem prihvaćanju tetoviranja.

Nastavno, s komunikacijskog aspekta, s ciljem valorizacije tradicijske tetovaže kao semiotičkog prikaza pojedinca i kulture s obzirom na njenu eksplisitnu semiotičnost, neosporno je komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine, međuovisnost pojedinca i kulture, odnosno utjecaj kulture, društvenih i povijesnih okolnosti na tradicijsku tetovažu s ciljem razumijevanja značenja tradicijske tetovaže, njenih znakova i simbola u povijesnom i semiotičkom diskursu.

U tom smislu, kao teorijska osnova za istraživanje tradicijske tetovaže značajna je Giddensova teorija strukturacije temeljem koje je analiziran i opisan društveno-povijesni kontekst nastanka tradicijske tetovaže, odnosno njezino komunikacijsko značenje u vrijeme nastanka i danas.

Upravo teorija strukturacije omogućava ontološke osnove za formulaciju empirijski orijentiranih teorija i objašnjenja (Cohen, 1989: 2), odnosno osigurava njihov teorijski referentni okvir.

Prema Giddensu: „Zajedničko znanje dio je praktične svijesti svakog djelujućeg pojedinca te podrazumijeva konvencije s kojima djelujući moraju biti upoznati kako bi smisleno komunicirali s drugim pojedincima u sklopu društvene interakcije“ (Giddens, 1987: 65).

Komunikacijska pravila ili običajne prakse predstavljaju osnovu kontinuiteta stabilnosti i predvidljivosti unutar društvenih odnosa. Prema Giddensovoj teoriji strukturacije može se reći kako su to „tehnikе ili generalizirajuće procedure koje se primjenjuju u izvođenju i istovremenoj reprodukciji socijalnih praksi“ (Giddens, 1995: 73).

Nastavno, kako bi fenomen tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine bio odgovarajuće objašnjen kao oblik ljudskog djelovanja, prema Giddensu on mora biti analiziran u uskoj vezi sa samim djelujućim subjektom (ženama nositeljicama tradicijske tetovaže), i to kao kontinuirana struja ponašanja situirana u vremenu i prostoru, a ne kao agregat različitih i međusobno nezavisnih svrha, razloga i motiva (Giddens, 1979: 2).

Važno je istražiti komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže kao društvene i socijalne komunikacijske prakse u kontekstu vremena njenog nastanka (pojave), tijekom višestoljetne primjene te danas, stoga je kao osnova prihvatljiva Giddensova teorija strukturacije.

Na Giddensovu teoriju strukturacije, nadovezuje se teorija figuracije Norberta Elias koji figuraciju određuje kao „promjenjivi obrazac koji igrači kao cjelina međusobno oblikuju, dakle, ne samo svojim intelektom, nego i čitavom svojom osobom, čitavim svojim djelovanjem i mirovanjem u njihovom međusobnom odnosu“ (Elias, 2007: 110.).

Kada je riječ o tradicijskoj tetovaži katolkinja iz Bosne i Hercegovine u svjetlu teorije figuracije, ona predstavlja fenomen emocionalne povezanosti jedne etničke skupine, a prema Eliasu upravo afektivne relacije oblik su ili način univerzalnih međuovisnosti koje ljude društveno povezuju. Pored toga što tradicijska tetovaža povezuje osobe, u naravi jača emocionalne veze, posredovane simboličkim formama, a iz današnje perspektive predstavlja i sredstvo povezivanja širih društvenih entiteta.

Nadalje, pod velikim utjecajem teorije figuracije, nadovezuje se i Michael Atkinson koji pažljivo i empirijski istražuje tetoviranje u povijesnom kontekstu vremenski i prostorno što je i jedan od pristupa predmetu istraživanja tradicijske tetovaže disertacije.

Pozivajući se na brojne teorije i mišljenja o tetoviranju, Atkinson tvrdi kako su „ograničene sociološke analize praksu tetoviranja promatrale s uskog gledišta“. Također se poziva na ono što naziva „kulturni stereotip (koji) odavno tetovaže smatra oznakama srama koje nose odmetnici, društveno neprilagođeni ili društveno nepodobni“ (Atkinson, 2003: 23).

U slučaju tradicijske tetovaže kao predmeta istraživanja u kontekstu njenog komunikacijskog značenja, jedan od ciljeva je i istraživanje mogućnosti njezinog doprinosa destigmatizaciji tetovaže kao kulturnog i društvenog fenomena. S obzirom na to da je riječ o nositeljicama tradicijske tetovaže, značajnu ulogu imaju i rodne te identitetske teorije s dvama dijametralno suprotnima, ali prema Atkinsonu „podjednako utjecajnim stajalištima – bilo trajno održavanje hegemoniističke ideologije o ženskosti ili svjesni pokušaj podriivanja patrijarhalne ideologije tjelesnim otporom“ (2003: 15–16).

Zaključno, tradicijska tetovaža nikada nije bila isključivo oblik izražavanja, društvene interakcije i načina neverbalne komunikacije. Budući da predstavlja snažan oblik društvenog izražavanja, koji s obzirom na eksplicitnu semiotičnost nije tijekom stoljeća mijenjao vidljivi izgled (motiv, znak križa), i danas nastavlja obilježavati živote nositeljica tetovaže kao i društvo na više složenijih načina jer na svaki trag sebe i kulture kojoj pripadamo, koju prenosimo svijetu, uvijek utječe mnoštvo okolnosti i principa.

U konačnici, tetovaže su simbolika mjesta na kojima smo bili, ljudi koje smo poznavali i s kojima smo bili u kontaktu, pa čak i povezanost koju imamo kao društvena bića s dalekim mjestima koja nismo ili možda nikada nećemo, vidjeti i doživjeti.

3. Semiotika tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine

„Pitanje je, je li ikada ranije toliki broj ljudi iz tolikog broja različitih kultura, toliko pomno proučavalo znakove. Vojska istraživača uključuje lingviste, logičare, filozofe, psihologe, biologe, antropologe, psihopatologe, estetičare i sociologe“ (Morris; 1975: 17).

U međuvremenu semiotika je postala i važna sastavnica teorija informaciono-komunikacijskih znanosti.

Sveti Augustin (lat. Aurelius Augustinus Hipponensis (354–430 n.e.) smatrao je kako je „značenje odnos između dvije stvari: znakova i vrsta stvari koje

ovi znače (ukazuju, izražavaju ili označavaju)“ te kako je „znak određeni entitet koji svrhovito nekome pokazuje drugi entitet“, “znak nešto što sebe prikazuje osjetilima, a nešto drugo umom.”

Semiotika je kao „znanost o znakovima“ nastala početkom 20. stoljeća, a konceptualne temelje na osnovama strukturalističke lingvistike dali su joj Ferdinand de Saussure i Charles Sanders Peirce .

De Saussure je odredio sam pojam i semiologiju definirao kao znanost koja „još ne postoji“, „znanost koja proučava život znakova unutar društva” (Saussure; 2009: 17), dok je Peirce govorio o znanstvenome području semiotike, koju je zamislio kao „formalnu doktrinu znakova“ (Chandler, 2007: 3).

Naziv semiologija svojstven je europskoj, a semiotika angloameričkoj tradiciji. Usprkos krajnjoj simplifikaciji procesa semioze , kao i nizu drugih nedostataka koje su uočile generacije semiotičara nakon de Saussurea, njegova je shema imala golem utjecaj na shvaćanje prirode znakova (Johansen i Larsen, 2000.).

S druge strane, Peirce u svojoj teoriji razlikuje tri vrste znakova, s obzirom na to u kakvome su odnosu znak u užem smislu i predmet (vidi, Kenney, 2005.).

U ikoničkih znakova, znak predstavlja predmet svojim sličnostima s njime, poput fotografije u osobnim dokumentima. Ikonički znakovi koji imaju zajednička jednostavna svojstva zovu se slike (koje ne moraju biti samo vizualne jer se znakovi mogu izražavati svim osjetilima).

Indeks je znak u kojem postoji prirodna veza ili uzročno-posljedični odnos između predmeta i znaka. Simbol je treća vrsta znaka, u kojem je veza između znaka i predmeta arbitrarna, nemotivirana, što znači da između njih ne postoje sličnosti temeljene na osjetilima, niti prirodne veze.

U simbolu je veza između znaka i predmeta rezultat konvencionalne uporabe ili suglasnosti da ih se upotrebljava za određene svrhe (Johansen i Larsen, 2000: 66).

Pristupimo li tradicijskoj tetovaži s navedenog aspekta, razvidna je njena dominantna vizualna komponentna, a s obzirom na sam postupak tetoviranja, prije svega bol koju izaziva, tradicijska tetovaža i tetovaža općenito kao znak izražava se i drugim, ne isključivo vizualnim osjetilima.

Također, kao simbol, tradicijska tetovaža konvencionalno je upotrijebljena. Ishodišno, ima zaštitnu i identitetsku vjersku, a disertacijom se istražuje nje-

na suvremena funkcija, odnosno, s obzirom na nepromijenjeni vidljivi izgled (motiv i znak križa) u kolikoj je mjeri zadržana ishodišna, odnosno ima li neko novo, suvremeno značenje.

Charles William Morris proširuje Peirceova antropocentrično pozicionirana pansemiotička polazišta koja su bazirana na općim načelima opažanja i postavci da je „svaka misao znak” (Peirce; 1992: § 2.253) te razvija „znanost znakova” (Morris; 1938: 1–2) na „biološkoj osnovi, specifično unutar okvira znanosti ponašanja” (Morris; 1946:80) koja obuhvaća biosemiotiku i zoosemiotiku, temeljenu na pragmatizmu i empirizmu, logičkom pozitivizmu, socijalnom bihevizmu i teoriji simboličkog interakcionizma: „Semiotika ima za cilj opću teoriju znakova u svim njihovim oblicima i izražavanju, kod životinja ili u ljudi, normalnim ili patološkim, lingvističkim ili nelingvističkim, osobnim ili društvenim. Semiotika je stoga interdisciplinarni poduhvat... (od interesa za)... lingviste, logičare, filozofe, psihologe, biologe, antropologe, psihopatoologe, estetičare i sociologe... Ona je podjednako znanost među znanostima i alat znanosti... (koja)... proučava stvari ili svojstva stvari u njihovoj funkciji kada služe kao znakovi... s obzirom da svaka znanost koristi i izražava svoje nalaze u znakovima, meta-znanost (znanost znanosti) mora koristiti semiotiku kao organon (alat) ... budući da daje osnovu svakoj posebnoj znanosti znakova (semiotika), predstavlja korak k ujedinjenju znanosti... semiotika se stoga ne bavi proučavanjem posebne vrste predmeta, već običnih predmeta ukoliko (i samo ukoliko) ovi sudjeluju u semiozi.” (Morris; 1938: 1–4).

Morrisova teorijska postavka u cijelosti primjenjiva je na fenomen tradicijske tetovaže koji, bez obzira na to što je naglasak na komunikacijskom značenju, upravo zbog složenosti problematike, mora biti sagledan i analiziran interdisciplinarno.

Također, s druge strane, semiotika u slučaju tradicijske tetovaže objedinjuje više znanstvenih disciplina koristeći tradicijsku tetovažu kao alat semioze.

Antropolozi jezik smatraju temeljem kulture. Jezik je važan, možda i najvažniji simbolički sustav komunikacije među ljudima, ali definitivno nije jedini. Tradicijska tetovaža sama po sebi nije čist, jednostavan znak. „Kad god znak ulazi u semiozu, dinamički proces u kojemu označuje određeni predmet i stvara interpretanta, sva tri mehanizma – veza/međudjelovanje, sličnost i konvencija – pripomažu da se ustanovi značenje znaka. Dakle, nazivi „indeksni“, „ikonični“ i „simbolični“ jednostavno upozoravaju na dominantan, nikada je-

dini, mehanizam znaka u odnosu predstavljanja“ (Johansen i Larsen, 2000: 77–78).

Za potrebe analize semiotičkih aspekata tradicijske tetovaže s obzirom na njezino komunikacijsko značenje, svakako je primjenjiviji ranije opisani Peirceov pristup.

Upravo zbog komunikacijskog aspekta tradicijske tetovaže i specifičnosti s obzirom na antropološke čimbenike samoga ishodišta, povijesni i društveni kontekst, tradicijsku tetovažu potrebno je analizirati interdisciplinarno u kulturno-političkim dimenzijama značenja, odnosno primijeniti socijalnu semiotiku koja proučava znakove u specifičnim socijalnim situacijama (Chandler, 2007).

Iznimnu važnost ima i kulturno povijesni diskurs tradicijske tetovaže jer je rezultat brojnih međusobno povezanih čimbenika koji je čine u prošlosti, ali i u suvremenoj primjeni i značenju.

Prema Hallu „djelomično, predmetima, ljudima i događajima dajemo značenje reprezentacijskim okvirima u koje ih smještamo. Djelomično, stvarima dajemo značenje načinom na koji ih upotrebljavamo ili ih integriramo u naše svakodnevne prakse...

Djelomično, stvarima dajemo značenje načinom na koji ih reprezentiramo – riječima koje upotrebljavamo, pričama koje o njima pripovijedamo, slikama koje o njima proizvedemo, emocijama koje s njima povezujemo, načinima na koje ih klasificiramo i konceptualiziramo, vrijednostima koje im pridajemo“ (Hall, 2003: 3).

Kada je riječ o istraživanju tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine, njezinog suvremenog značenja, prije svega neverbalne, konotativne poruke odaslane tradicijskom tetovažom, semiotička analiza zahtijeva i primjenu kulturno-kritičkog pristupa Ronalda Gérarda Barthesa.

Barthes (1982.) ističe dualni karakter jezične poruke: denotaciju i konotaciju. Denotativna je poruka doslovna, a konotativna simbolička, pri čemu je doslovna podloga simboličke (1982: 74). Na osnovi dihotomije Barthes razvija teoriju mita kao sustava komunikacije, koji „može biti sačinjen od tekstova ili od slika: pismeno izlaganje, ali također i fotografija, film, reportaža, sport, priredbe, reklama“ (Barthes 1979:230), a trebalo bi dodati i tetovažu kao snažno vizualno i sve popularnije sredstvo komunikacije.

Budući da Barthesova teorija mita počiva na klasičnoj shemi znaka de Saussura, onda: „Ono što je u prvom sistemu znak (to jest, asocijativni zbir pojma

i slike) postaje u drugom sistemu prosto označujuće“ (Barthes 1979: 235). Pri tome naglašava da materija mitskoga govora, tj. verbalni jezik, slike, fotografije i dr., u trenutku u kojem se nađe u mitu, bez obzira na početnu raznovrsnost, postaje svedena na funkciju označivanja, na skup znakova koji čine završni član prethodnog (lingvističkog) semiološkog lanca te „prvi ili početni član uvećanog sistema koji gradi mit“ (ibid.).

Barthesova teorija, bez obzira na to što on kao primjer navodi fotografiju, kada je riječ o tradicijskoj tetovaži može biti u cijelosti primjenjiva zato što je sredstvo vizualne komunikacije (jednako kao i slika za koju kaže da ima posebna svojstva (za razliku od tekstualne poruke) te „značenje iznosi odjednom, ne analizirajući ga, ne razbijajući ga“ (Barthes 1979: 231).

Za fotografiju, što definitivno može biti važeće i za tetovažu kaže kako se „zbog svoje potpuno analoške naravi, iskazuje kao poruka bez koda“, jer: „jedina posjeduje moć da prenosi (doslovnu) obavijest ne oblikujući je uz pomoć diskontinuiranih znakova i transformacijskih pravila“ (Barthes 1982: 77).

4. Semiotika i teorija informacije

Informacija i teorija informacije kao znanstveni koncept značaj dobiva etabliranjem teorije u Shannonovu i Weaverovu modelu komunikacije 1949. godine i do danas je zastupljen u svim znanstvenim područjima zato što je informaciju sa svim njenim potencijalima pojednostavljenim, privlačnim (matematičkim) pristupom analize društvene komunikacije stavila iznad kompleksnijeg kulturnog ili semantičkog pristupa te je oblikovala suvremeno shvaćanje teorije informacije kao univerzalnog, opće primjenjivog koncepta.

Randall Dahling ističe kako su društvene znanosti tako uspješno prilagodile Shannon-Weaverov model svojim potrebama „zato što se ta ideja bavila stvarima od općeg interesa“ i što se mogla brže proširiti među disciplinama“ (Dahling 1962: 126). Nastavno, dolazi do potrebe stvaranja teorije komunikacije koja je posljedično pomaže širenju i prihvaćanju Shannon-Weaverova modela.

Hardt navodi kako se prema Thomasu problem javlja kada „poruku“ proučavaju kao zaseban fenomen jer sam proces komunikacije ostaje izvan samog konteksta, izolira informaciju i mijenja društvenu interakciju. „Iz teorijske perspektive, argument protiv shvaćanja informacije unutar paradigme pošiljatelj-primatelj odnosi se, naravno, na ono što se smatra iskrivljenom slikom ljudske interakcije - slikom koja sasvim elegantno zadovoljava zahtjeve para-

digmatske jednostavnosti, ali ima malo ili nema nikakve veze sa složenošću djelovanja koja ta paradigma predstavlja“ (Hardt, 1987: 28).

Prema Morrisu tri glavna elementa semioze moguće je imenovati kao:

- oznaku (signum)
- na što se oznaka odnosi (designatum) i
- djelovanje oznake na nekoga (interpretant).

Ponekad se trima navedenim elementima znaka kao cjeline koji se uzajamno „sadrže“ pridružuje još i četvrti element, odnosno interpretator.

Kada je riječ o tradicijskoj tetovaži, također je moguće primijeniti triadičku i tetradičku relaciju tetovaže kao znaka.

Tradicijska tetovaža katolkinja iz Bosne i Hercegovine snažan je komunikacijski alat koji ima oznaku (signum) – križ, na što se oznaka odnosi (designatum) – funkcija nekada zaštitna, suvremeno identitetsko vjerska te djelovanje na nekoga (interpretant) – u prošlosti i suvremeno intrakulturalni i interkulturalni interpretanti.

U kontekstu tradicijske tetovaže, nezaobilazna je i eksperimentalna estetika zasnovana na teoriji informacija koja nije dio umjetnosti nego znanosti o umjetnosti i estetskim oblicima komunikacije. „Njezin je cilj pronalaženje opće strukture i zakona osjetilne spoznaje umjetničke emocije i doživljaja. Njezina metoda zasniva se na: (1) razumijevanju umjetničkog djela kao komunikacijskog fenomena, (2) fenomenološkoj analizi pojavnosti i izgleda primljene poruke, (3) nabranju i opisivanju aspekata umjetničkog djela, (4) sistematičnom razlikovanju razina pojavnosti umjetničkog djela u rasponu od semantičkog nivoa prikazivanja i pripovijedanja do estetskih nivoa recepcije i doživljaja, (5) uvođenju semiotičke analize znakovnog poretka umjetničkog djela, (6) traženju raspodjele učestalosti pojavljivanja znakova i prostorno-materijalnih aspekata djela, (7) egzaktnoj procjeni i mjerenju složenosti informacijske strukture i poruke djela, (8) analizi složenosti poruke i njezinih odnosa s različitim oblicima prikazivanja, tj. na traženju rješenja i oblika stvaranja koji se stvaraocu nude u njegovom kreativnom radu.“ (Šuvaković, 2005: 616)

Postavlja se pitanje može li se tetovaža, pa tako i tradicijska, smatrati umjetničkim djelom, ali s obzirom na to da je riječ o vizualnom, neverbalnom komunikacijskom alatu, eksperimentalna estetika primjenjiva je na tradicijsku tetovažu u kontekstu teorije informacije prema svim navedenim parametrima.

5. Tradicijska tetovaža u postmodernom diskursu identiteta i simboličkom interakcionizmu

Jedna od značajki tradicijske tetovaže, ali i tetovaže kao pojavnosti općenito pitanje je i identiteta. „Tezom o presudnoj važnosti identiteta kao refleksivne stvarnosti moderniteta danas se mogu pokrivati svi društveni akteri i oblici društvenog djelovanja koji postaju prikladna diskurzivna jezgra za stvaranje nove identitetske paradigme.“ (Sršen, 2016: 121)

U kontekstu tradicijske tetovaže, nositeljice tradicijske tetovaže, sam postupak tetoviranja na tradicijski način te tetovaža su ta „diskurzivna jezgra“ koja potvrđuje postojanje i važnost (nacionalnog) identiteta kroz povijest, a istraživanje će pokazati koliko i kakvo je njezino suvremeno značenje.

Prema Hallu „značenje je ono što nam daje osjećaj identiteta, onoga što smo i gdje pripadamo – stoga je povezano s pitanjima o tome kako se kultura upotrebljava radi označavanja i održavanja identiteta unutar i između skupina“ (Hall, 1996: 3).

Nadalje Hall identitete naziva „točkama privremenog učvršćivanja za subjektne pozicije koje za nas proizvode diskursne prakse“ (Hall, 1996: 5 6). Kada je riječ o tradicijskoj tetovaži katolkinja iz Bosne i Hercegovine, posebnu pozornost, s obzirom na komunikacijsku praksu, valja dati njezinom historio-grafsko-kulturološkom značenju.

Činjenica je kako je Bosna i Hercegovina, povijesno promatrano, država političkih konflikata i ideologija temeljenih na snažnim nacionalnim osjećajima kao i osjećaju nacionalne superiornosti jednog entiteta spram drugog/ih.

S druge strane, kulturološki identitet moguće je definirati kao spoj različitih, nešto fleksibilnijih lokalnih, nacionalnih identiteta, s nešto manjom, ali ipak prisutnom nacionalno konotiranom netolerancijom među njima.

Komparirajući postmodernističko shvaćanje identiteta prema Pinterič (2003.), koja kaže kako pojedinac može imati više identiteta, koji čak mogu biti kontradiktorni jedni drugima, činjenica je kako taj postulat kada je riječ Bosni i Hercegovini ne vrijedi, bez obzira na pokušaje s kraja 19. i početka 20. stoljeća stvaranja ideje bosanstva i/ili bošnjaštva prema kojoj bi svi stanovnici Bosne i Hercegovine pripadali jednoj etničkoj skupini, ali bi zadržali svoju religijsku pripadnost (Zovkić, 1998: 197–198).

Zovkić također navodi „kako ni religijske zajednice nisu pasivni primatelji prijepornih poruka iz javnog diskursa, one ih katkad koriste za idealističko

promoviranje multireligijskog društva, navodeći, s jedne strane, primjere dugog postojanja, jednih uz druge, četiriju vjerskih objekata različitih religijskih skupina, ili, s druge strane, prijepore iz javnog diskursa koriste za vlastite nacionalističke interese, upotrebljavajući jednako pogrdan i uvredljiv govor iz drugih sfera javnog života o pripadnicima drugih religijskih i etničkih skupina“ (Zovkić, 1998: 200).

Činjenica je da su odnosi, bilo da je riječ o međuetničkim ili međureligijskim, složeni te čak i u 21. stoljeću puni prijepora upravo zbog različite interpretacije pojedinih povijesnih događaja, što je posljedično utjecalo i na komunikacijske procese među etnicitetima.

Iz diskursa tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine relevantna je teorija komunikativnog djelovanja Jürgena Habermasa koja izvorno ima tri značajke:

- a) razvijanje koncepta racionalnosti koji nije vezan niti ograničen subjektivističkim i individualističkim premisama moderne filozofije i društvene teorije;
- b) stvaranje dualnog koncepta društva koje integrira svijet života i sistemske paradigme;
- c) kritičkom teorijom moderniteta analizira i adresira na patologije koje upućuju na preusmjeravanje, a ne na napuštanje ideje prosvjetiteljstva (Habermas, 1984: 8–12).

Kritizirajući Meada, Habermas navodi kao „gesta formira simbole koji zamjenjuju značenja koja im pojedinac pridaje, zatim kroz ponašanje sudionika koje će kroz određeni stimulans izazvati reakciju drugoga kroz njihovu interakciju, te u kojem sudionici uče razliku između djelovanja u postizanju razumijevanja te djelovanja koje je usmjereno vlastitom uspjehu“ (Habermas, 1987: 9).

Primijenimo li teoriju na komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine razvidna je tranzicija iz interakcije putem gesti (postupak tetoviranja vjerskih simbola) do stupnja simboličke interakcije u kojoj se, pored osobnog, shvaća i stav strane kojoj je poruka tradicijskom tetovažom odaslana.

Tetovirana žena, pored toga što tetoviranim znakom križa daje značenje i strukturu akciji, potiče socijalnu interakciju komunicirajući pritom ideju odaslane poruke i definirajući (svjesno ili nesvjesno) njeno komunikacijsko značenje za primatelja, ali i šire okružje u kojemu živi, što rezultira potpunim razumi-

jevanjem same ideje, čemu svjedoči masovno prihvaćanje običaja tetoviranja žena tradicijskom tetovažom koje se zadržalo stoljećima.

Iako Habermas govori o jeziku, njegova teorija primjenjiva je i na proučavanje tradicijske tetovaže upravo zbog simboličke gestne interakcije kojom je proširio Meadovu teoriju te se nadovezuje na Durkheimovu teoriju koja interakciju definira kao fundamentalnu moralnu percepciju i rituale društvene solidarnosti.

Kada je riječ o identitetu, nezaobilazna je teorija simboličkog interakcionizma.

Simbolički interakcionizam temelji se na društvu, ulozi pojedinca u društvu unutar društvenih struktura, kulture, društvenih uloga, grupa, organizacija, kolektivnog ponašanja (Hewitt i Shulman, 2011: 3).

U tom kontekstu tradicijska tetovaža katolkinja iz Bosne i Hercegovine simbol je vjere, otpora, nacionalnog, kulturnog i vjerskog identiteta katolika te komunikacijsko sredstvo neverbalne komunikacije u prošlosti i danas.

Upravo simbolički interakcionisti simbole smatraju komunikacijskim sredstvom, s ključnom ulogom u interakciji u kojoj i poprimaju svoja značenja, a socijalna situacija sastoji se od „uzajamnog slanja i interpretacije gesti koje sadrže konvencionalna značenja“ (Turner i Stets, 2010: 127), što je i razlog da tradicijsku tetovažu povezujemo isključivo s katolkinjama u Bosni i Hercegovini.

George Herbert Mead smatra kako su ta značenja dio objektivne stvarnosti: „to nije nešto što postoji samo u našoj glavi već je dio objektivnog društvenog iskustva“ (Rossi, 1983: 83).

On daje teorijski uvid u složenost samog pojma osobnog identiteta uma, osobe i društva (Mead 2003.).

Za Meada je o identitetu teško govoriti kao pojmu vezanom uz društvenu strukturu ili politički poredak, već primarnim smatra doživljaj i percepciju društvenog sustava vrijednosti što je jedna od osnovnih teorijskih postavki istraživanja tradicijske tetovaže, iako, s obzirom na povijesni kontekst, ne možemo isključiti i društvenu strukturu i političko okružje u vrijeme nastanka tradicijske tetovaže u kontekstu identiteta žena nositeljica takve tetovaže. Mead svoj pragmatizam iskazuje tvrdnjom kako se „biološke jedinice“ uvijek nalaze u odnosu međuovisnosti sa svojom „fizičko-biološkom okolinom“ (Mead, 1962: 130).

Okolina i jedinica međusobno utječu i ovisni su jedno o drugome te se stoga i odvijanje života, ako ga želimo razumjeti, treba promatrati u interrelaciji

jedinke i njene okoline (Ibid.). Isto tako se i „društveni organizam“, „društveno biće“ nalazi u stalnom odnosu, interakciji sa svojom društvenom okolinom (Ibid.).

Nastanak tradicijske tetovaže pragmatičan je, proaktivni odgovor na okolnosti u kojima su se žene našle što i u naravi predstavlja interrelaciju tetovirane žene s njenom okolinom. Tek kada čovjek osvijesti simbole, njihova značenja, odnosno, tek kada simboli postanu dio konvencije, „prihvaćenog društvenog akta“ (Mead, 1962: 16–17) govorimo o „pravim“, „značenjskim simbolima“.

Tradicijaska tetovaža katolkinja u Bosni i Hercegovini, njenim prihvaćanjem i primjenom u širem društvenom kontekstu definitivno znači i njeno prihvaćanje kao društvenog akta, (čina) što ju i sukladno teoriji simboličke interakcije legitimira kao „pravi simbol“.

Treba istražiti i suvremenu percepciju i recepciju tradicijske tetovaže kao jedinstvenog fenomena upravo u kontekstu njenog suvremenog prihvaćanja i primjene te komunikacijskog značenja u užem smislu s obzirom na određene sociodemografske značajke.

6. Semiotičko i komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže žena katolkinja iz Bosne i Hercegovine u etnoantropološkom diskursu

Semiotičko i komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine nužno je istražiti i antropološki s obzirom na činjenicu kako je neosporno riječ o etnoantropološkom fenomenu hrvatske etničke skupine u Bosni i Hercegovini i, prema dostupnoj literaturi, specifikumu na svjetskoj razini.

Prema „Encyclopedia of Anthropology“ (2006: 142) antropologija je znanost koja holistički, transdisciplinarno i komparativno istražuje podrijetlo, biološka i kulturna obilježja ljudske vrste i njihovu varijabilnost u vremenu i prostoru.

S obzirom na predmet istraživanja koji je semiotičko i komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže, kao teorijska osnova svakako su primjenjive i sociokulturne antropološke teorijske postavke zato što prema „Encyclopedia of Anthropology“ (2006: 184) „sociokulturna antropologija je antropološka disciplina koja proučava kulturnu i društvenu varijabilnost ljudskih zajednica u vremenu i prostoru.“

Kako je riječ o određenom etnicitetu (ženama hrvatske nacionalnosti, katoličke konfesionalne pripadnosti), u određenom vremenu (razdoblje turske okupacije) te prostoru (Bosne i Hercegovine) bilo je nužno i teorijski „suziti“ te jasnije precizirati teorijsku osnovu istraživanja samog fenomena tradicijske tetovaže. S obzirom na sve navedeno, tradicijskoj tetovaži najcjelovitije je pristupiti etnoantropološki.

Antropologinja Čapo Žmegač navodi kako je „hrvatska etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin (2004.) upotrijebila izraz ‘etnoantropologija’“ koji označava antropologizirane etnološke znanosti u smislu da primjenjuju antropološke teorije izvedene iz različitih izvora, uključujući socijalnu i kulturnu antropologiju i europsku etnologiju, dok još uvijek istražuju na domaćim terenima.

Taj je pojam ušao u standardnu uporabu (Johler 2012.; Buchowski 2012.) i široko se primjenjuje za označavanje transformacija koje su etnologije u srednjoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja doživjele od 1970-ih.

Ovaj proces „antropologizacije“ doveo je do shvaćanja u određenim zemljama srednje i istočne Europe (npr. Hrvatska, Slovenija) da nema razlike između etnologije i antropologije (socijalne/kulturne), (Čapo Žmegač, 2014: 61).

Etnoantropološki pristup tradicijskoj tetovaži kao predmetu istraživanja u cijelosti prihvatljiv je s obzirom na ciljeve istraživanja te pridonosi boljem razumijevanju jedinstvenog fenomena tradicijske tetovaže, tradicijskoj tetovaži kao sredstvu komunikacije te samom sadržaju percipirane poruke, a u konačnici i složenosti toga sadržaja.

Neosporno je kako je tradicijska tetovaža katolkinja iz Bosne i Hercegovine i kulturni fenomen, odnosno dio kulture hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, hrvatskog kulturnog korpusa u cijelosti, ali i dio kulture tetoviranja uopće.

Kulturu prvi definira Taylor koji navodi kako je „kultura ili civilizacija... složena cjelina koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva“ (Taylor, 2010: 1).

Prema Kroeberu, „kulturu čine različiti načini ponašanja jedne grupe i različiti proizvodi — običaji, vjerovanja, ideje i dostignuća. Kulturu nekog društva čini ono što to društvo može ostaviti iza sebe poslije raspršenja ili apsorpiranja pripadnika.“ (Kroeber, 1963: 132).

Interesantna za istraživanje tradicijske tetovaže je i definicija Malinowskog koji navodi:

- „kultura je u biti jedan instrumentalni aparat s pomoću kojega se čovjek uspješnije bori s osebujnim konkretnim problemima s kojima se suočava u svojoj sredini tijekom zadovoljenja svojih potreba;

- kultura je sustav predmeta, aktivnosti i stavova u kojima je svaki dio sredstvo za postizanje cilja;

- ona je cjelina u kojoj su razni elementi uzajamno ovisni“ (Malinowski, 1971: 363).

Neosporno je kako je tradicijska tetovaža vrijedan kulturni, odnosno, etnoantropološki dio hrvatske tradicijske kulture te ju je svakako potrebno i dodatno istraživati.

Nastavno na etnoantropološku teoriju, istražuje se tradicijska tetovaža, ne samo kao kulturalni, već i kao element intrakulturalne i interkulturalne komunikacije.

7. Komunikacijski aspekti fenomena tradicijske tetovaže

Hrvatska tradicijska tetovaža katolkinja iz Bosne i Hercegovine zoran je primjer interkulturalne komunikacije.

Prema Bovee, Courtland L. (2012: 63): „Interkulturalna komunikacija je proces slanja i primanja poruka između ljudi koji zbog svojih kulturnih tradicija mogu različito interpretirati verbalne i neverbalne signale.“

Bez obzira na to što je vizualni izgled (znak križa kao osnovni element tradicijske tetovaže) stoljećima nepromijenjen kao i isključiva povezanost s određenim etnicitetom (Hrvaticama, katolkinjama iz Bosne i Hercegovine), samo značenje u interpersonalnoj i intrapersonalnoj komunikaciji se mijenjalo, ovisno o društvenim, socijalnim pa i političkim okolnostima.

Njezino se značenje, ali i društveni i komunikacijski značaj, mijenjao paralelno s promjenama u društvu u kojemu je nastala. Pojavnost i komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže kao fenomena događa se unutar i pod utjecajem određenog društva te kao i drugi oblici komunikacije među ljudima, temeljem društvenih potreba i odnosa unutar samog društva, doživljava transformaciju.

Komunikacijske značajke tetoviranja i tetovaža oduvijek su imale društveni značaj i najčešće su povezivane s tzv. marginaliziranim skupinama. Tradicijska tetovaža katolkinja iz Bosne i Hercegovine potpuno je suprotnog značenja te ju je potrebno analizirati kao znak, ali i kao medij koji prenosi određenu poruku putem same tetovaže.

Polazište je teorija sustava Niklasa Luhmanna koji je razvio teoriju o društvu kao sustavu koji se sastoji od komunikacije u različitim oblicima putem različitih medija (Luhmann, 2001.) i predstavlja jedan od glavnih konceptualnih alata za istraživanje društvenog značenja tetoviranja i tetovaža.

Fokus Luhmannove teorije suvremeno je društvo podijeljeno na funkcionalne podsustave (znanost, politika, ekonomija, pravo...) unutar kojih analizira simbolički generalizirane medije i oblike (kodove) tih sustava komunikacija (Luhmann, 1996., 2000., 2002.).

Nastavno, dobivaju se teorijski alati kojima je jednostavnije i lakše definirati i razumjeti društvene pojave pa tako i tetovažu putem drugih oblika komunikacije, a ne samo govor što posljedično omogućava izravni fokus na komunikacijske specifičnosti pojave tetovaže i tetoviranja među ljudima.

Mörth definira četiri temeljne značajke interpersonalne komunikacije:

1. sposobnost posredovanja i obrade informacija stječe se procesima učenja u zajednici (skupini);
2. posredovanje se obavlja pomoću simbola (znakova), čije značenje počiva na konsenzusu članova skupine;
3. simboli su međusobno povezani i čine „strukturu priopćivog“, kao što su jezik, te drugi oblici neverbalne komunikacije, obredi i geste;
4. primjena simbola, njihovo posredovanje i/ili obrada intencijski se provode unutar društvene skupine u interakcijskim situacijama (Mörth, 1990: 393).

Primijenimo li ovu podjelu na tradicijsku tetovažu, razvidno je njeno intrapersonalno i interpersonalno komunikacijsko semiotičko i etnoantropološko značenje.

Razvidna je komunikacijska multidimenzionalnost tradicijske tetovaže i moguće je razlikovati četiri komunikacijske dimenzije tradicijske tetovaže:

- 1) iskustvena dimenzija – intrapersonalna – s obzirom na to da osoba samim činom tetoviranja doživljava jedinstveno, osobno iskustvo koje posljedično stvara intrapersonalni doživljaj same sebe, npr. u religijskom diskursu kao katolkinje, u psihološkom diskursu (u povijesnom kontekstu) kao zaštićene, u političkom diskursu pripadnosti etničkoj zajednici hrvatskoga naroda;
- 2) posredovna dimenzija: intrapersonalna i interpersonalna komunikacijska dimenzija posredovanja u prijenosu informacije odaslanom porukom u vidu stiliziranog znaka križa;

- 3) ritualna dimenzija: intrapersonalna i interpersonalna dimenzija samog čina i znaka u točno određeno vrijeme (blagdan sv. Josipa, Blagovijest...) na točno određeni način, određenim raritetnim alatima;
- 4) interakcijska dimenzija – intrapersonalna i interpersonalna – međudjelovanje samog čina i tetoviranog simbola na osobu, stvaranje međuovisnosti dviju ili više osoba u njihovom ponašanju i doživljavanju motiva tradicijske tetovaže.

Tradicijska tetovaža iznimno je snažan komunikacijski alat zbog specifičnosti moguće komunikacije putem simboličnih, metaforičnih i deskriptivnih izričaja.

Koliko god s jedne strane predstavlja nešto unutarnje i osobno, s druge strane, s obzirom na fizičku vidljivost (tradicijska tetovaža uvijek je na vidljivom mjestu) i estetsku specifičnost samog motiva postaje, iako to možda i nije bila prvotna namjera, snažan komunikacijski alat.

Bilo da je intrapersonalna ili interpersonalna, jednostrana, dvostrana ili višestrana, komunikacija tetovažom postoji i uvijek ima značenje. Činjenica je kako se ono zapravo uvijek mijenja, ovisno o onome tko ga i na koji način gleda. S obzirom na kompleksnost definiranja „gledanja“, odgovor bi mogla biti Žižekova teorija paralakse.

Prema Žižeku, „paralaksni pogled” odnosi se na „prividni pomak objekta (pomicanje položaja u pozadinu), uzrokovano promjenom promatračkog položaja koji pruža novu poziciju pogleda” (Žižek, 2006: 17).

Žižek dalje navodi kako „uočena razlika nije jednostavno ‘subjektivna’, zbog činjenice da se isti objekt koji postoji „vani“ vidi s dva različita stajališta ili gledišta“ te nastavlja „subjekt i objekt su u biti „posredovani“, tako da „epistemološki“ pomak u gledištu subjekta uvijek odražava „ontološki“ pomak u samom predmetu“ (Žižek, 2006: 17).

Takvi se pomaci događaju u objektima koji podrazumijevaju različite i neusporedive perspektive. Kako bi razumio objekt, promatrač mora oscilirati među uključenim perspektivama (Žižek, 2006: 29).

Kada je riječ o tradicijskoj tetovaži, u fokusu je upravo njeno komunikacijsko značenje s obzirom na eksplicitnu semiotičnost te percepcija i recepcija nastavno na teoriju paralakse koja podrazumijeva kako će „objekt“ ili, u ovom slučaju tradicijska tetovaža, biti percipirana različito, ovisno o točki promatranja (sociodemografskim značajkama), osobnim kriterijima proma-

trača, ali i društvenom kontekstu u kojemu se tradicijska tetovaža promatra.

Teorija paralakse na određeni način objašnjava intrapersonalni i interpersonalni perceptivni komunikacijski diskurs, odnosno značenje i značaj tradicijske tetovaže u vrijeme nastanka ishodišne tetovaže u tradicijski tetoviranih žena, njihovu samopercepciju i percepciju tetovaže s obzirom na društvo i okolnosti u kojima su živjele.

Semiotički gledano, značenje, odnosno funkcija tradicijske tetovaže primarno je zaštita od odvođenja te spašavanje časti pa i života, samim time perceptivni, paralaksni diskurs iz njihove perspektive (točke gledanja) pozitivan je, a iz perspektive turskih osvajača zato što označava „nešto nečisto“ i sprječava ih u samom činu, negativan.

Tijekom povijesti dolazi do promjena paralaksnog diskursa. Na tradicijsku tetovažu gleda se kao sredstvo identitetsko vjerskog izričaja, odnosno dokaza pripadnosti hrvatskom narodu i katoličkoj crkvi te bez obzira na multietičnost Bosne i Hercegovine, ne možemo govoriti o generalno negativnom kutu gledanja jer se tetoviranje križa i od drugih etničkih/nacionalnih i vjerskih skupina promatralo kao etnološki fenomen, specifikum karakterističan za Hrvatice katolkinje.

Danas, kada je tetoviranje prihvatljivi način neverbalne komunikacije, suvremeno tetovirane žene, motivima hrvatske tradicijske tetovaže zbog njezine eksplicitne semiotičnosti, iskaz su „unutarnjeg ja“, suvremeni identifikator identitetsko-vjerske komponente tetoviranog motiva i simbola.

8. Ko-kulturna komunikacijska teorija i tradicijska tetovaža

Katolkinje iz Bosne i Hercegovine, u kontekstu nastanka tradicijske tetovaže, intrakulturalno i interkulturalno možemo svrstati u marginaliziranu kulturnu skupinu.

Pitanje odnosa, odnosno komunikacije između marginalizirane i dominantne kulturne skupine u tadašnjem bosansko-hercegovačkom društvu i njihovog suživota, kao i suvremene percepcije žena nositeljica tradicijske tetovaže istražuje se i sa stajališta ko-kulturne komunikacijske teorije, nedovoljno, tj. potpuno neobrađene i neistražene u europskoj pa time i hrvatskoj znanstvenoj literaturi.

Ko-kulturna komunikacijska teorija primarno se odnosi na skupine koje su

na bilo koji način potlačene/omalovažavane/negirane od dominantnih društvenih skupina (žene, gay-populacija...), a svima je zajednička društvena marginalizacija.

Teoriju 1998. godine uvodi Mark P. Orbe koristeći termin „teoretiziranje“, a ne „teorija“ jer smatra kako su teorije fiksne, nefleksibilne i ponekad zastarjele (Orbe i Roberts, 2012.).

Orbe teoriju ko-kulturne komunikacije razvija na pet epistemoloških pretpostavki:

1. u svakome društvu postoji hijerarhija koja privilegira određenu društvenu skupinu;
2. temeljem promjenjivih razina privilegija, članovi dominantne skupine zauzimaju pozicije moći koje koriste kako bi – svjesno ili nesvjesno – kreirali i održali postojeće komunikacijske sustave koji reflektiraju, pojačavaju i promoviraju njihova „područja iskustva“;
3. navedene dominantne komunikacijske strukture – direktno ili indirektno – ometaju napredak osoba čija životna iskustva nisu reflektirana društvenim komunikacijskim sustavom, odnosno, postojećim društvenim diskursom;
4. iako predstavljaju široka i različita životna iskustava, pripadnici ko-kulturnih skupina – uključujući žene, pripadnike „drugih“ rasa, gay, lezbijke, biseksualce, pojedince s invaliditetom i osobe nižeg socioekonomskog statusa – dijele slične društvene pozicije koje ih čine marginaliziranima i zapostavljenima u dominantnim društvenim strukturama (Orbe, 1998: 11).

Ko-kulturnu komunikacijsku teoriju Orbe primarno temelji na interkulturalnoj komunikaciji koju vidi kao univerzalni utjecaj na komunikaciju, poželjni ishod komunikacije i komunikacijski pristup (Orbe; Roberts, 2012: 8) te teoriji prigušenih grupa koja nudi uvid u prirodu isključenosti marginaliziranih skupina (Ardener, 1978.; Ardener, 1975.; Kramarae, 1981.) i teoriji stajališta koja daje okvir za razumijevanje prirode nečijeg društvenog položaja jer se odnosi na nečiji pristup privilegiranju ili marginalizaciji (Smith, 1987.).

Orbe ko-kulturnom teorijom proširuje teoriju prigušenih grupa i teoriju stajališta te uspostavlja nomenklaturu različitih ko-kulturnih praksi i prepoznaje šest univerzalnih utjecaja na ko-kulturnu komunikaciju:

1. preferirani ishod komunikacije, odnosno koji će komunikacijski pristup dovesti do priželjkivanog rezultata?
2. polje iskustva, tj. koje su prošle interakcije s dominantnom skupinom koje će utjecati na moje trenutno ponašanje?
3. mogućnosti, odnosno koja su moja fizička i psihička ograničenja u komunikaciji s dominantnom skupinom?
4. kontekst situacije, tj. u kojoj/kakvoj situaciji komuniciram s dominantnom skupinom?
5. percipirani „troškovi i nagrade“ ili što mogu dobiti i/ili izgubiti u komunikaciji s dominantnom skupinom?
6. komunikacijski pristup, odnosno koji komunikacijski pristup je potrebno zauzeti kako bi ostvarili željeni ishod?

Uz navedeno, navodi tri različita komunikacijska pristupa:

1. ne-asertivan pristup: pristup u kojem pojedinci djeluju suzdržano i bez sukobljavanja stavljajući potrebe drugih ispred vlastitih potreba;
2. asertivan pristup: zauzimaju se samo promotivne komunikacijske prakse koje u obzir uzimaju i potrebe drugih, jednako kao i vlastite potrebe;
3. agresivan pristup: pojedinci preuzimaju kontrolu nad odlukama drugih te koriste komunikacijske prakse koje mogu biti percipirane kao samopromocija.

Komunikacijski pristupi usko su vezani uz preferirane rezultate te komunikacije, a Orbe nabraja tri oblika mogućih preferiranih rezultata interkulturalne komunikacije:

1. asimilacija: pokušaj da se „riješimo“ svih kulturalnih razlika kako bi se uklopili u dominantnu kulturu;
2. prilagođavanje: inzistiranje na ponovnom stvaranju ili promjeni društvenih normi kako bi se u njih uključila i životna iskustva svake od ko-kulturnih skupina;
3. odvajanje: odbijanje ideje o formiranju veze s dominantnom skupinom i zahtijevanje da se održe različiti grupni identiteti izvan dominantne skupine (Orbe i Roberts, 2012: 11).

Orbe koristi termin „ko-kultura“ jer smatra kako niti jedna kultura u bilo kojem društvu nije pretpostavljena nekoj drugoj postojećoj kulturi.

Tvrđi kako je „samo došlo do toga da je jedna od ko-kultura (muškarci, europskog i/ili američkog porijekla, heteroseksualni i iz srednje ili više društvene

klase) došla u poziciju dominantne skupine u svim glavnim društvenim institucijama (političke, korporativne, religijske i pravne institucije)“ (Orbe, 1998: 11).

U slučaju istraživanja fenomena tradicijske tetovaže možemo zaključiti kako su, nastavno na Orbeovu ko-kulturnu teoriju, žene u Bosni i Hercegovini dvostruko marginalizirana skupina, tj. intra- i inerkulturalno, stoga je ko-kulturnu teoriju potrebno djelomično proširiti prema teoriji dominantne skupine.

Hrvati u vrijeme turskih osvajanja čine većinu stanovništva Bosne i Hercegovine te bi prema tom kriteriju trebali biti i dominantna skupina. S druge strane, turski osvajači imaju vlast, moć i, zapravo, iako nisu većina, postaju dominantna skupina u tadašnjem društvu te fenomen tradicijske tetovaže istražujemo i u kontekstu sredstva kojim je intra- i inerkulturalno marginalizirana skupina (žene) pridonijela tradicijskom tetovažom kao neverbalnim komunikacijskim alatom opstanku hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini tijekom više od četiri stotina godina duge turske okupacije. Riječ je o iznimno dugom vremenskom razdoblju te je uistinu impresivno kako je fenomen tetoviranja križa, gledajući iz ko-kulturnog komunikacijskog diskursa, pridonio opstanku jednog naroda na okupiranom području, očuvanju jezika, tradicije, kulture. Hrvatska tradicijska tetovaža predstavlja integrativni čimbenik u povijesno-političkom diskursu hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, sredstvo prepoznavanja, okupljanja te „meki“ ko-kulturni komunikacijski alat interpersonalne komunikacije s neprijateljem. Fenomenološkom analizom, a nastavno na ko-kulturnu komunikacijsku teoriju pojavile su se sljedeće, nove komunikacijske paradigme:

- a) pripadnost dominantnoj skupini može značiti i marginalizaciju;
- b) marginalizacija uz jaki komunikacijski alat (u ovom slučaju tradicijsku tetovažu) može pridonijeti jačanju i opstanku dominantne, ali ujedno i marginalizirane skupine;
- c) pripadnost marginaliziranoj ko-kulturnoj skupini pitanje je diskursa i
- d) dosljednost marginalizirane skupine upotrebom odgovarajućeg komunikacijskog alata rezultira ometanjem prakse ugnjetavanja (trenutno) dominantne skupine.

Proširujući Orbeovu ko-kulturnu komunikacijsku teoriju dolazimo do nove relacijske ko-kulturne komunikacijske teorije primjenjive na fenomen tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine, ali i istraživanja komunikacij-

skih pojavnosti u društvima i okolnostima kada se proučavaju relacije dominantne i marginalizirane skupine.

9. Zaključak

U radu je obrađen teorijski diskurs fenomena tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine. Polazište je analiza diskursa i kritička analiza diskursa zato što se kao ishodište tradicijske tetovaže istražuje odnos komunikacijske prakse i stvaranja sustava značenja ili znanja u povijesnom i suvremenom kontekstu te njihov utjecaj na društvenu zajednicu nekada i danas. Giddensova teorija strukturacije, Eliasova teorija figuracije i Atkinsonova razmatranja osnova su za analizu i razmatranje društveno-povijesnog konteksta nastanka tradicijske tetovaže, odnosno njenog povijesnog i suvremenog komunikacijskog značenja.

Semiotika tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine definira tradicijsku tetovažu kao konvencionalno korišten simbol koji, ishodišno, ima zaštitnu i identitetsko-vjersku funkciju, a istražuje se njena suvremena komunikacijska funkcija odnosno, s obzirom na nepromijenjeni motiv (znak i simboliku), u kolikoj je mjeri zadržana ishodišna funkcija te ima li neko novo, suvremeno značenje.

Obrađena je tradicijska tetovaža i u postmodernom diskursu identiteta i simboličkom interakcionizmu te semiotički aspekti i komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže katolkinja iz Bosne i Hercegovine u sociokulturološkom i etnoantopološkom diskursu jer je semiotičko i komunikacijsko značenje tradicijske tetovaže žena katolkinja iz Bosne i Hercegovine nužno istražiti i antropološki s obzirom na činjenicu kako je neosporno riječ o etnoantopološkom fenomenu hrvatske etničke skupine u Bosni i Hercegovini i, prema dostupnoj literaturi, specifikumu na svjetskoj razini.

Teorijski su obrađeni i komunikacijski aspekti fenomena tradicijske tetovaže jer je tradicijska tetovaža iznimno snažan komunikacijski alat zbog specifičnosti moguće komunikacije putem simboličnog, metaforičnog i deskriptivni izričaj.

S teorijske osnove analizirana je mogućnost primjene ko-kulturne komunikacijske teorije temeljene na interkulturalnoj komunikaciji te njen potencijalni utjecaj na komunikaciju, poželjni ishod komunikacije i komunikacijski pristup te je novim znanstvenim spoznajama proširena ko-kulturna komunikacijska

teorija na novu, relacijsku ko-kulturnu komunikacijsku teoriju, primjenjivu na istraživanja komunikacijskih pojava u društvima i kontekstima kada se istražuju dominantne i marginalizirane skupine. Na primjeru tradicijske tetovaže razvidno je kako relacije sudionika komunikacijskog procesa imaju utjecaja na sam ishod komunikacije među skupinama različitih sociodemografskih značajki, a što je potrebno dodatno istražiti.

Popis izvora i literature

- Atkinson, M. (2003.) *Tattooed: The Sociogenesis of a Body Art*. Toronto: University of Toronto Press.
- Barthes, R. (1979.) *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit, preveo Ivan Čolović
- Barthes, R. (1982.) *Retorika slike*. u: Mišćević, Nenad; Zinaić Milan (ur.) *Plastički znak: zbornik tekstova iz teorije vizualnih umetnosti*. Rijeka. Izdavački centar Rijeka, str. 71-82
- Chandler, D. (2007.) *Semiotics: the Basics*. London, New York: Routledge.
- Cohen, I. (1989.) *Structuration Theory*. MacMillan: London.
- Čapo Žmegač, J. (2014.) Ethnology and Anthropology in Europe: Towards a Trans-National Discipline. *Cultural analysis*, 13 (2014), 51-76
- Elias, N. (1994.) *The Civilising Process*. Oxford. Basil Blackwell.
- Elias, N. (2007.) *Što je sociologija?*. Zagreb. Antibarbarus.
- Fairclough, N. (2005.) *Critical Discourse Analysis*. *Marges Linguistiques* (9) 76-94.
- Giddens, Anthony (1979.) *Central problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London : Macmillan.
- Giddens, Anthony (1987.) *Social Theory and Modern Sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1995.) *Die Konstitution der Gesellschaft*. Campus: Frankfurt (orig. "The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration", Polity Press, Cambridge, 1984.).
- Habermas, J. (1984.) *Theory of Communicative Action*. vol. 1. Reason and the Rationalization of Society. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1987.) *Theory of Communicative Action*. vol. 2. Lifeworld and System. A Critique of Functionalist Reason. Boston: Bacon Press.
- Hall, S. i du Gay, P. (1996.) *Questions of Cultural Identity*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE, 1.-18.
- Hall, S. (2003.) Introduction, u: Hall, Stuart (ur.) *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publication. 1.-11.
- Hardt, H. (1987) *Informacija i teorija komunikacije - Bilješke za buduću povijest tog koncepta*. Politička misao Vol. XXIV (1987), No. 1, 25-29. Izlaganje sa znanstvenog skupa.

- Hewitt, J. P, Shulman D. (2011). *Introducing Social Psychology and Symbolic Interactionism*. Self and Society: A Symbolic Interactionist Social Psychology. Boston: Allyn & Bacon, 1–31.
- Huckin, T. (2002). *Critical Discourse Analysis and the Discourse of Condescension*, in Barton, E. and Stygall, H. (eds) *Discourse Studies in Composition*, Cresskill, NJ: Hampton Press, 155-176.
- Johansen, J. D, Larsen, E. (2000) *Uvod u semiotiku*. Zagreb: Croatia liber.
- Kroeber, A.L. (1963). *An Anthropologist Looks at History*. University of California Press.
- Luhmann, N. (1996 [1988]). *Die Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2000 [1995]). *Art as a social system*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, N. (2001 [1997]). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2002 [1992]). *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Malinowski, B.(1971). *Magija — Nauka — Religija*. Beograd: Prosveta.
- Mead, M. (1928) *Coming of Age in Samoa*. New York: Morrow.
- Mead, G. H. (1962). *Mind, Self & Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Morris, C. (1938/1970) *Foundations of the Theory of Signs*. Chicago: Univ. Press (= Foundations of the Unity of Science: Towards an International Encyclopedia of Unified Science, vol. 1.2).
- Morris, C. (1975). *Osnove teorije o znacima*. Beograd: BIGZ.
- Mörth, I. (1990) *Kommunikation*. u: Hubert Cancik, Burkhard Gladigow, Matthias Laubscher (Hrsg.). *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, Stuttgart/Berlin/Köln: Band II.
- Orbe P. M. (1998). *Constructing Co-cultural Theory. An Explication of Culture, Power nad Communication*. Thousand Oaks, Sage publications.
- Orbe P. M, Roberts Tabatha L. (2012). *Co-Cultural Theorizing: Foundations, Applications & Extensions*. *The Howard Journal of Communications*, 23 (4), 293-311.
- Pinterič, U. (2003) *National and Supranational Identity in Context of the European Integration and Globalization*. Zagreb: Društvena istraživanja, god. 14, br. 3 (77): 401-420.

- Rossi, I. (1983). *From the Sociology of Symbols to the Sociology of Signs: Toward a Dialectical Sociology*. New York, NY: Columbia University Press.
- Sheyholislami, J. (2001). *Yesterday's "separatists" are today's "resistance fighters"*, Ottawa: Carleton University.
- Saussure F. (2009). *Course in General Linguistics*. New York: Books LLC.
- Sršen A. (2016.) *Konstrukcija identiteta u sociološkom diskursu*. Razprave in gradivo - revija za narodnostna vprašanja, 77: 121–136.
- Šuvaković, M. (2005). *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Zagreb: Ghent. Horetzky, Vlees & Beton.
- Tylor, E. (2010). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom* (Cambridge Library Collection - Anthropology,). Cambridge: Cambridge University Press.
- Threadgold, T. (2003) *Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures*, in Hornscheidt, A. (ed.) *Linguistik Online*, 14: 5-37.
- Turner, J. H, Stets. J.E. (2010). *Sociologija emocija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo
- Van Dijk (2001). T. *Critical Discourse Analysis*. in Tannen, D. et al. (eds), *Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishers, 352-371.
- Wodak, R. (2002). *Aspects of Critical Discourse Analysis*. u *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 36: 5-31.
- Zovkić, M. (1998). *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Vrhbosanska katolička bogoslovija.
- Žižek, S. (2004). The parallax view. *New Left Review*, 25 (January-February), 121–134.
- Žižek, S. (2006). *The parallax view*. Cambridge, Mass./London: The MIT Press.

Theoretical Discourse on the Phenomenon of Traditional Tattoos of Catholic Women in Bosnia and Herzegovina

Summary

The paper stems from a doctoral dissertation, providing an in-depth exploration of the theoretical discourse surrounding traditional tattoos of Catholic women from Bosnia and Herzegovina, firmly rooted in the social sciences, particularly communication sciences, and the interdisciplinary field of humanities due to the multifaceted nature of the phenomenon.

This study is based on qualitative research that thoroughly examines the theoretical discourse of traditional tattoos as an ethnological phenomenon. It rigorously employs comparison and description to scrutinize the applicability of relevant communication theories to traditional tattoos and to delineate common features or differences. This original research undeniably advances our understanding of traditional tattoos as a non-verbal communication medium, substantially contributing to the scientific understanding of traditional tattoos among Catholic women from Bosnia and Herzegovina. Furthermore, this research definitively extends co-cultural communication theory to encompass relational co-cultural communication theorizing.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Catholic women, communication, discourse, non-verbal communication, traditional tattoo.